

XRISTIAN DINIY AMALIYOTLARINING ONLAYN MAKONGA TRANSFORMATSIYASI

Shohsanam O‘tkirovna Niyazova

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi tayanch doktoranti
niyazovashohsanam1@gmail.com

ANNOTATSIYA

Asrlar osha rioya etib kelinayotgan, ma’lum tartib va qoidalar asosida bajariluvchi diniy amaliyotlarning onlayn makonga, ya’ni kibermakonga ko‘chishi, bir qarashda tasavvur qilib bo‘lmaydigan holat. Ammo XX asrning oxiridan boshlab Internetning jadal rivojlanishi va butun dunyo bo‘ylab tarqalishi qariyb barcha jabhalar singari diniy qarashlarni ham o‘zgartirib yubordi. E’tiqod qiluvchilar soniga ko‘ra dunyoda birinchilikni egallab turgan nasroniylar (2015-yil holatiga ko‘ra: 2,4 mlrd.) o‘z ibodatlarini Internet orqali, onlayn makonda amalga oshirish borasida o‘z tajribasiga ega. Ushbu maqolada bu jarayonlarning tarixi, olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqot xulosalari, shu bilan birga muallifning ilmiy xulosalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: христианлик, диний амалиётлар, ибодатлар, кибермакон, Муқаддас китоб, трансформация.

TRANSFORMATION OF CHRISTIAN RELIGIOUS PRACTICES TO THE ONLINE ENVIRONMENT

ABSTRACT

The transformation of religious practices, which are carried out according to a certain order and rules, into cyberspace is at first glance unimaginable. However, since the end of the twentieth century, the rapid development of the Internet and its spread around the world has changed religious attitudes. The world's leading religion in terms of the number of believers - Christianity (2015: 2.4 billion) has its own experience in praying through the Internet, in an online environment. This article presents the history of these processes, the conclusions of studies conducted by scientists and the scientific conclusions of the author.

Keywords: Christianity, religious practices, prayers, cyberspace, Bible, transformation.

KIRISH

Diniy amaliyotlar, ya'ni muayyan ibodat va diniy marosimlarni bajarishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish dastlab AQSHda 1980-yillar o'rtalaridan boshlangan bo'lsa-da, bu jarayonning ilmiy tadqiqi 1990-yillar oxirlarigacha olib borilmagan. Zotan ibodatxonalarda, qat'iy belgilangan qoidalar asosida bajariluvchi ibodatlarining o'sha paytda jamiyat uchun hali yangi va notanish bo'lgan kibermakonga kirib kelishi va transformasiya qilinishi (ko'chishi) diniy rahnamolar va dindorlar o'rtasida qattiq qarshiliklarga sabab bo'lgan. Shunga qaramay, yangilik va qulaylikka intiluvchi, zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirish va qo'llashdan cho'chimaydigan insonlar toifasi onalyn muhitda ibodatlarni ado etishni sinab ko'rganlar. Ilk sinovlar, taassurotlar, yutuq va kamchiliklar odamlarni bu jarayonni yanada takomillashtirish, o'z g'oya va istaklarini, real hayotda turli sabablar bilan amalga oshira olmagan harakatlarni virtual olamda bajarish maqsadini yuzaga keltirgan. Natijada bosqichma-bosqich diniy amaliyotlar, jumladan, xristian diniy ibodatlarining Internetga transformasiya amalga oshgan va bu jarayon davom etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Dinshunos olimlar S. O'Liri va B. Brasher hammuallifligida yozilgan "Internetning noma'lum Xudosi" (1996 y.) mavzusidagi maqola[1] kibermakonga xristian dinining qanday kirib kelgani, onlayn ritual (ibodat) xususiyatlari to'g'risidagi fundamental ma'lumotlarni taqdim etgan ilk ilmiy izlanishlardan hisoblanadi.

Kanadalik professor D. Lokxed kompyuter tarmoqlari va Internetni o'zlashtirgan AQSH va Kanadadagi ilk cherkovlar, rohiblarning undagi faoliyati, Injilning raqamli ko'rinishda namoyon bo'lishi va gipermatn afzalliklari to'g'risida birinchilardan bo'lib ommaga ma'lum qilgan[2].

Mavzu tanqidiy nazardan o'rganilgan dastlabki izlanishlar orasida "Muqaddas va virtual: ko'pfoydalanuvchili virtual reallikda din" tadqiqoti ahamiyatga ega. Unda muallif, Oksfor universiteti professori R. Skroyeder onlayn va offlayn diniy amaliyotlar, ya'ni real hayotda va Internetda bajariladigan ibodatlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgangan. Uning xulosasiga ko'ra, virtual olamda ibodat uchun to'planish cherkovdagi ibodat bergan tajribani ta'minlamasa-da, o'sha tuyg'u va taassurotni yangi shakllarda, ko'rinishlarda taqdim etadi[3].

2012 yildan Buyuk Britaniyadagi "Routlej" xalqaro nashriyot uyi tomonidan "Din, media va madaniyat" nomi ostida

chop etilgan turkum kitoblar so‘nggi o‘n yildagi sara tadqiqotlarni o‘zida jamlagani bilan ahamiyatli. 2021 yilga qadar ushbu turkumda jami o‘nta kitob nashrdan chiqqan bo‘lib, ular ichida “Raqamlashgan davrda din: yangi mediadan ilohiy mashinalargacha” hamda “Onlayn cherkovni yaratish: ritual, jamoa va yangi media” kitoblarida bevosita xristianlik va kibermakon mavzusi yoritilgan[4].

NATIJARAR

Dinlarning Internetga kirib kelishi va faoliyati tahlilini olib borgan dinshunoslar xulosasiga ko‘ra, bu jarayon boshqa dinlar qatori xristianlikda ham quyidagi to‘rt bosqichda kechgan:

1. Onlayn diniy axborot makonining shakllanishi;
2. Amaliyotlarning onlayn makonga ko‘chishi;
3. Onlayn missionerlik harakati;
4. Onlayn diniy jamiyatlarning tashkil topishi[5].

Bu tasnifga ko‘ra, xristianlikka oid dastlabki onlayn guruh va forumlar hamda keyinchalik ish boshlagan veb-saytlar avvalo diniy xabar va ma‘lumotlar berish orqali o‘z axborot makonini shakllantirganlar. Bu jarayon keyingi bosqich, ya‘ni diniy amaliyotlarning turli aspektlari onlayn muhitga ko‘chishiga zamin yaratgan. Transformasiyaga uchragan dastlabki amaliyotlar: onlayn iltijo va duo qilish, Injilni va umuman e‘tiqod asoslarini o‘rganish bo‘lgan[6].

1990-1993 yillarda “CompuServe” tarmog‘ida mavjud bo‘lgan dastlabki xristian diniy forumlari tadqiqi natijasida insonlarning onlayn amaliyotlarda ishtirok etishiga quyidagi omillar sabab bo‘lganligini aniqlangan [7]:

1) ishtirokchilar o‘zaro fikr almashish va onlayn ibodatlar o‘tkazish vaqtida faqat matn yozish va o‘qish imkoniga ega bo‘lganlar. Bu esa protestantlarning qariyb barcha ramziy elementlar, ikonalar, bezaklardan voz kechib, asosiy e‘tiborni matn va ichki iqrorga qaratish ta‘limotiga mosdir. Uning asosi Muqaddas kitobda aytilgan: “Azalda Kalom bor edi. Kalom Xudo bilan birga edi, Kalom — Xudo edi” (Yuhanno 1:1) bilan bog‘lanadi. Shu sabab onlayn suhbatlarda dastlab protestant ishtirokchilarning faolligi yuqori bo‘lgan (1985 yildayoq AQSH presviterian cherkovi birinchilardan bo‘lib o‘z kompyuter tarmog‘ini (“Presbynet”) yaratgan);

2) onlayn forumlarda Muqaddas bitiklarning ma‘nosi yuzasidan erkin fikr bildirish va bahslarga kirishish mumkin bo‘lgan. Cherkovlarda esa ruhoniylar so‘zlovchi, o‘rgatuvchi, tashrif buyurganlar esa tinglovchi, bo‘ysunuvchi sifatida odob saqlashi lozim bo‘lgan;

3) forum tarkibidagi chat-rum (chat-room) bo‘limida ishtirokchilar o‘zlariga qulay vaqtda, uylaridan chiqmagan holda muqaddas matnlar va duolarni o‘rgana olganlar (muhiimi, bu jarayon cherkovdagi yoki Injilni o‘rganish kurslaridagi kabi jamoaviy holda amalga oshirilgan va ba’zi muntazam ishtirokchilar uchun kundalik hayotining bir bo‘lagiga aylangan);

4) onlayn forum ishtirokchilari dastlab fikr yoki ma’lumot almashish bilan cheklangan bo‘lsa, keyinchalik forumga bir vaqtda muntazam kiruvchi ishtirokchilar tomonidan ba’zi ibodat va rituellarni jamoaviy holda onlayn o‘tkazish taklifi kiritilgan va amaliyotda sinab ko‘rilgan. Bunda klaviatura, monitor, modem – diniy amaliyotlarni o‘tkazish uchun asosiy vositalarga aylangan. Olov, non, vino, tuz, pichoq singari ritual uchun zaruriy predmetlar “olov”, “non”, “vino” va hokazo so‘zlarni yozish orqali tasavvurda hosil qilingan. Masalan, yevxaristiya (non va sharob totish) marosimida guruh yetakchisi nonni ushatish lozim bo‘lgan vaqtda: “O‘z noningizni oling va uni ikkiga bo‘ling (agar yoningizda bo‘lmasa, virtual non ham maqbul), bir bo‘lagini qo‘lga olib poklanishingizni iltijo qiling, endi ikkinchi bo‘lagini olib hidlang, uning isini tuying va bir tishlam yeb, poklanganingizni his eting...” deya da’vat qilgan;

5) xristianlar tomonidan odatda salbiy va hatto dushmanlik nazari bilan qaralgan yangi diniy harakat tarafdorlari tazyiqlarsiz o‘z hamfikrlari bilan alohida onlayn guruhlarda “to‘planish” va ibodatlarni birgalikda amalga oshirganlar.

MUHOKAMA

Onlayn guruhlardagi diniy amaliyotlarning haqiqiy yoki haqiqiy emasligi borasidagi ilmiy bahslar dastlab AQSHda XX asr oxirlaridan boshlangan. Dinshunos va antropolog B. Mayerxoffning “diniy amaliyotlarda jismoniy ishtirok, libos, gullar, hid, yegulik, ichkilik, qo‘shiq, rekvizit va shu kabilarning bo‘lishi shart”, degan nazariyasiga tayangan olimlar kiberrituallarni “noreal” deb baholashgan. Ritualistika bo‘yicha yetakchi olim, dinshunos R. Graymsning “Har qanday ritual ishtirokchilarning ongi va hissiyotlarini qayta qurishga va qayta integrasiya qilishga qaratilgan bo‘ladi”, degan tamoyiliga tayanganlar esa kiberrituallar insonlarning hissiy va aqliy shuurini qayta integrasiyalash va qurish vazifasini bajarishini, shunga ko‘ra ularni “haqiqiy” deyish mumkinligini ta’kidlashgan[8].

Qarama-qarshi yondashuvlarni umumlashtirgan olimlar esa diniy amaliyotlarning moslashuvchan xususiyat (tug‘ilish, transformasiyaga uchrash)ga egaligi, bu uning mohiyatiga ta’sir

etmasligi dinlar tarixini o‘rganish orqali anglab yetilganligini ta’kidlaganlar [9].

Din sosiologlari insonlarning bu jarayonlarga munosabatini o‘rganishga e’tibor qaratib, quyidagi ikki guruhga ajratganlar: onlayn rituallarga ishonchsizlik bilan qarovchilar hamda aksincha ularning haqqoniyligiga ishonuvchilar. Ikkinchi guruhga kiruvchi insonlar shu ishonch sabab kibermakonni diniy amaliyotlar uchun munosib, hatto muqaddas joy deb hisoblashgan[10]. O‘z qarashlarini Yangi Ahdda keltirilgan “Qayerda ikki yoki uch kishi Mening nomim uchun yig‘ilsa, Men o‘sha yerda ularning orasida bo‘laman” (Matto 18:20) degan va‘da bilan asoslab, onlayn guruhlarda Iso Masih nomi bilan jam bo‘lganlarida Muqaddas Ruh ular bilan birga bo‘ladi, degan e’tiqodda bo‘lganlar.

Yana bir guruh olimlar onlayn forumlar davrini “odamlar diniy qiziqishlarini kommunikasiyaning yangi vositalari orqali namoyon etish yo‘llarini sinab ko‘rgan davr” [11], ya’ni sinov tariqasidagi vaqtincha davr, deb hisoblaganlar. “Sinov davri”da yangi texnik imkoniyatlardan nafaqat oddiy aholi, balki cherkovlar ham foydalanib ko‘rishga kirishganlar. Natijada 1987 yilda AQSHda Katolik axborot tarmog‘i, Mormonlar jamoasi vakillariga mo‘ljallangan “Iso Masihning Oxirgi Kun Azizlari cherkovi” tarmog‘i (LDSnet) ishlab chiqilgan. Shuningdek, AQSH, Kanada, Angliyada ulanish nuqtalariga ega bo‘lgan “NewLife Christian”, “Orthodox Christian BBS”, “Corpus Christi BBS”, “the Computers for Christ” tarmoqlari foydalanuvchilarining faollik darajasi baland bo‘lgan [12]. Barcha istovchilar uchun Injil matnini yuklab olish imkonini beruvchi “CompuPal” tarmog‘i (1986 y.)ning ish boshlashini esa chinakam yangilik, deb hisoblash mumkin (Bu paytda Injilning Qirol Yakov tashabbusi bilan ingliz tiliga qilingan tarjimai mashhur edi). Injilning elektron varianti kundalik duolarni o‘qish, Injilni mutolaa qilish va o‘rganish jarayoni ommalashishi va keng istifoda etilishiga olib kelgan.

XULOSA

Har qanday diniy amaliyot kibermakonga ko‘chishida uch bosqichni boshdan kechiradi:

1. Transformatsiya.
2. Innovatsiya.
3. Istisno etish [13].

Transformatsiya bosqichi – diniy amaliyot onlayn makonda bajarilishi uchun uning shakliy va tarkibiy jihatdan o‘zgarishini nazarda tutadi. Rituallar Internetdan makon sifatida foydalangan holda onlayn muhitga ko‘chadi. Bu albatta jismoniy-material reallikdan virtual

reallikka ko‘chishni nazarda tutadi. Bu jarayon ibodatlarda oldindan bo‘lgan u yoki bu holat/atribut/o‘rinlarning qayta shakllanishi yoki o‘zgarishi bilan kechadi.

O‘zgargan suratdagi rituallar davomiy bajarilishi uchun Internet texnologiyalarining imkoniyatlaridan kelib chiqib, u yoki bu innovasiyalar “o‘ylab topiladi”. Bu noviznalar ilgari ibodat tarkibida bo‘lmagan va onlayn ko‘rinishida uning bir qismi sifatida ado etiladi.

Uchinchi bosqichda esa diniy amaliyot onlayn bajarilishini ta‘minlash uchun ba‘zi jarayon yoki atributlardan, shubhasiz, voz kechishga to‘g‘ri keladi. Mana shu uch bosqichdan o‘tgan diniy amaliyot, albatta, insonlar oldin ishtirok etgan, bajargan amaliyotdan farq qiladi. Ba‘zi insonlar uchun jismoniy ishtirokning istisno etilishi qabul qilib bo‘lmaydigan holat hisoblanadi. yana bir toifa xristianlar amaliyotlarni cherkovda shaxsan ishtirok qilib bajarmasligi oqibatida amaliyotdan keyingi taassurot va ichki poklanishni his etmasligiga olib keladi.

REFERENCES

1. O’Leary, S., & Brasher, B. (1996). The unknown God of the Internet. In C. Ess (ed.), *Philosophical Perspectives on Computer-Mediated Communication*. Albany, NY: State University of New York Press.
2. Lochhead, D. (1997). *Shifting realities: Information technology and the church*. Geneva, Switzerland: WCC Publications.
3. Schroeder R, Heather N, Lee R (1998) The sacred and the virtual: Religion in multi-user virtual reality. *Journal of Computer-Mediated Communication* 4 (2).
4. Isetti G and others. *Religion in the Age of Digitalization. From New Media to Spiritual Machines*. Routledge, 2020. P 208; Hutchings T. *Creating Church Online. Ritual, Community and New Media*. Routledge, 2017.
5. Campbell H. Religion and the Internet //Issue of Communication Research Trends. 2006. Vol. 25, № 1. P. 4–6.
6. Campbell, H. & Connelly, L. (2012). Cyber behavior and religious practice on the internet. In *Encyclopedia of cyber behavior* (pp. 434-446). IGI Global.
7. O’Leary. S. Cyberspace as Sacred Space: Communicating Religion on Computer Networks. *Journal of the American Academy of Religion*. Vol. 64, No. 4, 1996. P 781-808.
8. O’Leary. S. Cyberspace as Sacred Space: Communicating Religion on Computer Networks. *Journal of the American Academy of Religion*. Vol. 64, No. 4, 1996. P 781-808.

9. Безнюк Д. К., Цыбульская Н.В. Религиозные практики онлайн: опыт Беларуси // Logos et Praxis. 2019. №2.
10. Helland, Ch. (2013) Rituals. Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds, edited by Heidi A. Campbell. Routledge, 2013, pp.25-41
11. Lochhead, D. (1997). Shifting realities: Information technology and the church. Geneva, Switzerland: WCC Publications. P 46.
12. Rheingold, H. (1993). The virtual community: Homesteading on the electronic frontier. Cambridge: The MIT Press. 2000 (second addition) P. 140-141
13. Jenkins, S. (2008) Rituals and pixels, experiments in online church. Online – Heidelberg Journal of Religions on the Internet 3(1): 95-115.

